

Leyden Academy

ON VITALITY AND AGEING

JAARBERICHT

2016

Leyden Academy

ON VITALITY AND AGEING

JAARBERICHT

2016

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD 6

VITAAL 8

- Oud worden in de praktijk 10
- MOOC Healthy Ageing in 6 Steps 12
- In de media: Evolutionaire mismatch maakt derde wereld welvaartsziek 13
- Vitality Club 14
- Ontpillen met dr. David 16
- In de media: Levensverwachting Olympische atleten 17

BETEKENISVOL 18

- Onderzoek toekomstplannen en dromen van oudere mensen 20
- In de media: Filmserie Krasse Kunst 21
- Onderzoek levenstevredenheid van oudere mensen 22
- Leidse Ouderengeneeskundedagen 23
- Rapport en cursus Wellbeing of Seniors 24
- In de media: Kwaliteit verpleeghuiszorg 25
- Life and Vitality Assessment 26
- VWS-traject Leefplezier in de langdurige zorg 28
- In de media: Belang troostende aanraking in de zorg 29
- Conferentie Een nieuwe generatie ouderen(zorg) 30

VERBONDEN 32

- Verkenning beeldvorming rondom ouderen 34
- In de media: NOS Journaal over betaalde mantelzorg 35
- Onderzoek intergenerationele verhoudingen 36
- Ouderenzorg hoger op de onderwijsagenda 37
- Levensles 38
- Het Vitale Stad Debat 40
- Generaties huizen samen 42
- In de media: Eenzaamheid onder ouderen 43

ONDERWIJS 44

- Executive leergang Veroudering en Gezondheidszorg 46
- Master Vitality and Ageing 48
- Minor Human Evolution 50
- Publieke lezingen 51

ORGANISATIE 52

- Onze partners 54
- Onze portretten 58

NAWOORD 60

VOORWOORD

'We willen mensen in staat stellen om prettig oud te worden en hun leven te leiden zoals zij dit zelf graag willen'

Hoe ziet een plezierige oude dag eruit? Deze vraag stond in 2016 in vele verschijningsvormen in de belangstelling. Boekwinkels en leestafels liggen vol met zelfhulpboeken om 'gezonder honderd' te worden. Ziekenhuizen, steden en gemeenten buigen zich over een seniorvriendelijke leefomgeving. Ook in de politiek en de media kwam het onderwerp ouder worden veel aan bod. Hoe is het in Nederland gesteld met de zorg voor kwetsbare ouderen, in de laatste fase van hun leven? Kunnen we het sociale isolement dat veel oudere mensen ervaren, doorbreken? Wezenlijke kwesties die vragen om beschouwing, nuance in het debat en gedegen onderzoek. En waarbij het perspectief van ouderen zélf te allen tijde leidend zou moeten zijn. Dit jaarbericht geeft een indruk van hoe wij als Leyden Academy on Vitality and Ageing in het afgelopen jaar hebben bijgedragen aan deze maatschappelijke vraagstukken.

Ons kennisinstituut heeft als missie de kwaliteit van leven van oudere mensen te verbeteren door middel van wetenschappelijk onderzoek, onderwijs en diverse innovatieve praktijkprojecten. We hebben onze activiteiten in het afgelopen jaar verder gestructureerd vanuit de ambitie om kansen te scheppen voor oudere mensen voor een **vitaal** en **betekenisvol** leven, hecht **verbonden** binnen de gemeenschap. We willen mensen in staat stellen om prettig oud te worden en hun

leven te leiden zoals zij dit zelf graag willen, ook als met de jaren de kwetsbaarheid en afhankelijkheid toenemen. Dit vereist een samenleving die oudere mensen alle ruimte biedt om te participeren en waarin hun wijsheid en ervaring op waarde worden geschat. U ziet deze drie speerpunten vitaal, betekenisvol en verbonden terug op onze nieuwe corporate website die afgelopen jaar is gelanceerd, en in de indeling van dit jaarbericht.

Wij verheugen ons erop om te blijven bijdragen aan de vernieuwende inzichten, antwoorden en oplossingen die de samenleving vraagt. Met een speciaal woord van dank aan onze partners, in het bijzonder aan Vereniging Aegon en Vereniging Het Zonnehuis, die een grote steun zijn bij het verwezenlijken van onze missie. •

Prof. dr. Joris P.J. Slaets & ir. Marieke A.E. van der Waal
Directeuren Leyden Academy on Vitality and Ageing

VITAAL

*Onze missie is het verbeteren van de kwaliteit van leven van oudere mensen door kansen te scheppen voor een **vitaal** en betekenisvol leven, hecht verbonden binnen de gemeenschap.*

Wat moet je doen om vitaal en gezond oud te worden? Eigenlijk kennen we het recept wel: gevarieerd en vooral niet te veel eten, voldoende bewegen, niet roken, stress vermijden, goed slapen en een actief en sociaal leven leiden. Toch blijkt het voor veel mensen lastig om deze leefstijl vol te houden. Bij Leyden Academy zoeken we de oplossing niet in diëten, sportschoolabonnementen en campagnes die vertellen wat je wel en niet moet doen. We geloven in kleine slimme aanpassingen in de omgeving die verleiden tot gezonde en sociale keuzes, elke dag opnieuw. We hebben in 2016 diverse initiatieven genomen die mensen helpen om met hun fysieke en sociale omgeving aan de slag te gaan en zo langer gezond en fit te blijven. •

Oud worden in de praktijk

Ook in 2016 was er volop aandacht voor het boek 'Oud worden in de praktijk', dat in september 2015 verscheen. Het boek betoogt dat we ongezond oud worden door onze moderne leefomgeving die ons voortdurend verleidt om te veel te eten en te weinig te bewegen. In plaats van dit met ijzere discipline te weerstaan, moeten we onze omgeving zo aanpassen dat we onbewust gezondere keuzes maken. Dit geldt zeker ook voor de werkomgeving: bedrijven zijn steeds meer geïnteresseerd in de vitaliteit van hun medewerkers.

'Bedrijven zijn steeds meer geïnteresseerd in de vitaliteit van hun medewerkers'

Zo bracht Aegon N.V. eind januari 2016 het rapport 'The New Flexible Retirement' uit in combinatie met twee video's die samen met Leyden Academy zijn ontwikkeld, over hoe het voelt om oud te zijn en hoe de kantoorinrichting kan verleiden tot gezond gedrag. In Leidschendam-Voorburg bleek het boek zelfs een inspiratiebron voor de nieuwe beweeg- en sportvisie van de gemeente. Verder gaven de auteurs diverse interviews, lezingen en colleges. Bijzonder was David van Bodegom's TEDx Talk 'Nudging of healthy ageing' op 27 januari, voor een volgepakt TivoliVredenburg. •

MOOC Healthy Ageing in 6 Steps

Leyden Academy heeft in samenwerking met de Universiteit van Kopenhagen en TU Delft haar eerste MOOC (massive open online course) ontwikkeld. De gratis Engelstalige cursus 'Healthy Ageing in 6 Steps' ging in december 2016 van start op online onderwijsplatform edX, een van de grootste MOOC-aanbieders ter wereld. Deelnemers aan de MOOC kregen in zes weken inspirerende colleges aangevuld met quizzes, discussies, opdrachten en zelfs virtuele excursies naar Kopenhagen en Gent om te leren hoe de omgeving kan helpen een langer, gezonder en gelukkiger leven te leiden. De MOOC kwam tot stand door onder meer een fonds van EIT Health. Eind december telde de cursus al meer dan 3.000 deelnemers, vanuit maar liefst 133 verschillende landen. Bijna de helft van de cursisten is ouder dan 41 jaar. In 2017 blijft de MOOC openstaan voor deelname, daarnaast verkennen we de mogelijkheid om ook een Nederlandstalige versie te ontwikkelen. •

Evolutionaire mismatch maakt derde wereld welvaartsziek

Niet alleen in westerse landen neemt het aantal mensen met hart- en vaatziekten, kanker en diabetes toe: dit geldt ook voor ontwikkelingslanden. In Afrika veroorzaken deze 'welvaartsziekten' al meer sterfgevallen dan traditionele ziekten zoals malaria en longontsteking. In een artikel in het wetenschappelijk tijdschrift *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene* betogen enkele onderzoekers, waaronder David van Bodegom, dat de

bevolking van ontwikkelingslanden veel gevoeliger is voor welvaartsziekten als gevolg van een 'driedubbele evolutionaire mismatch'. De bevolking matcht zowel genetisch, epigenetisch als cultureel niet met de leefomgeving, die vaak binnen één generatie is overgegaan van schaarste naar toenemende welvaart. Het artikel werd in maart 2016 door diverse media opgepikt, waaronder RTL Nieuws en artsenmagazine Medisch Contact. •

Vitality Club

In 2016 heeft Leyden Academy de Vitality Club opgericht, een project om een nieuwe manier van gezondheidsbevordering te onderzoeken. De Vitality Club is gebaseerd op 'peer coaching': ouderen coachen elkaar om dagelijks te bewegen. Leyden Academy heeft inspiratie opgedaan bij de FreeWheel Club in Ulft, waar sinds 2010 ongeveer 70 ouderen iedere doordeweekse dag een uur bijeenkomen om gezamenlijk in de buitenlucht te bewegen. Door de lage kosten van één euro per week is het voor iedereen toegankelijk. Uit metingen in Ulft blijkt dat de deelnemers fysiek vooruitgaan en dat het sociale aspect een belangrijke rol speelt.

Aangemoedigd door deze resultaten is in het najaar de eerste Vitality Club in Leiden opgericht. Elke werkdag om 09.00 uur komt een wisselend gezelschap van Leidse senioren bijeen bij Theehuis Noord om een uur te sporten onder begeleiding van een coach-vrijwilliger. Naast beweging biedt de Vitality Club ook een ontmoetingsplek voor nieuwe contacten. We hopen dit initiatief uiteindelijk toegankelijk te maken voor meer groepen ouderen op andere locaties. •

*'Ouderen
coachen elkaar
om dagelijks
te bewegen'*

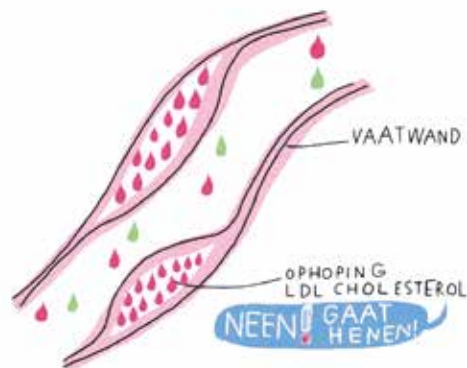

www.vitality-club.nl

Ontpillen met dr. David

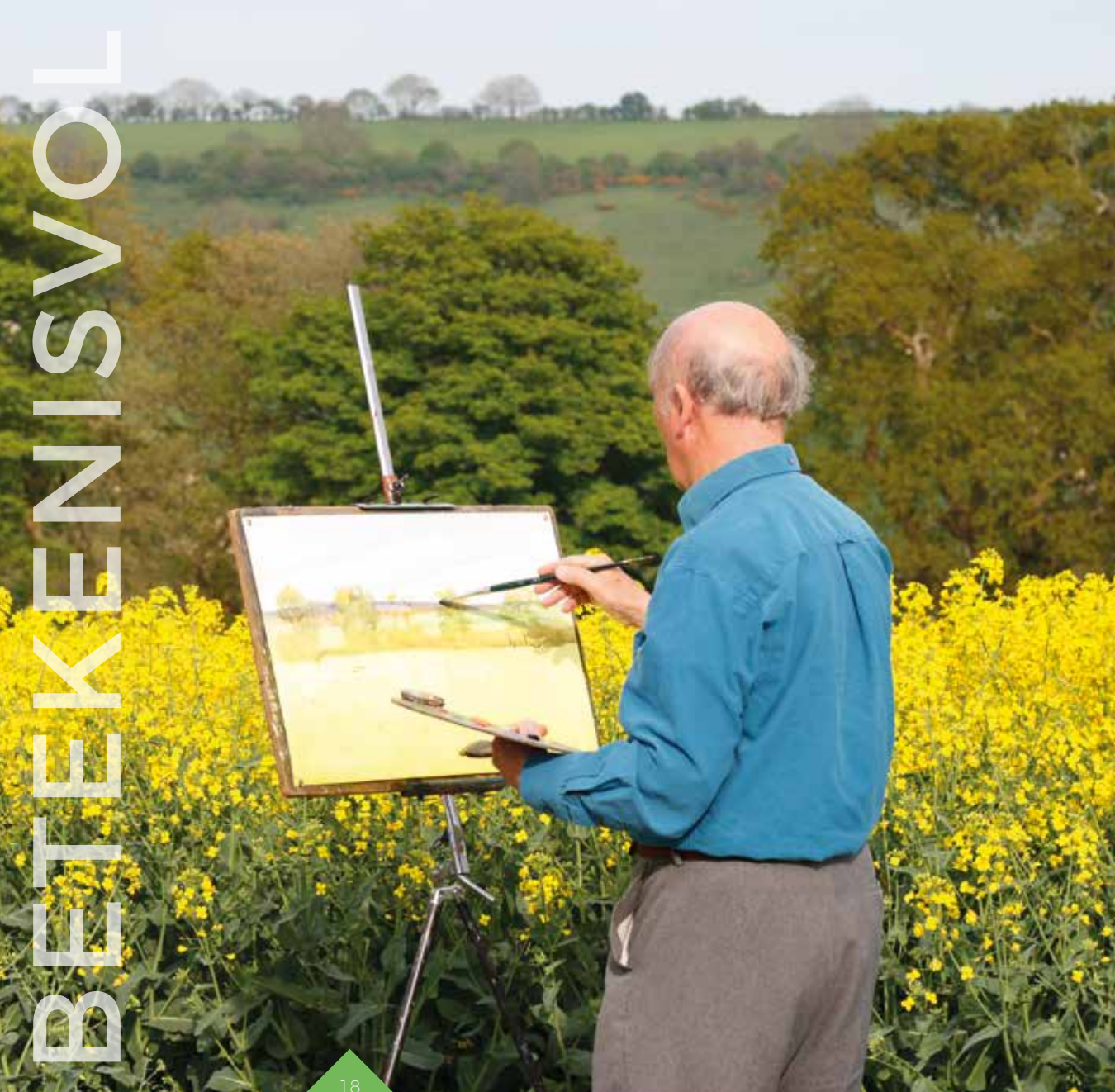
Miljoenen Nederlanders slikken dagelijks medicijnen tegen onder meer hoge bloeddruk, hoog cholesterol, depressie, slapeloosheid, brandend maagzuur, gewrichtsklachten, botontkalking en diabetes. Aandoeningen die vaak 'verouderingsziekten' worden genoemd, maar die in hoge mate door onze manier van leven worden veroorzaakt. Wij kunnen veel gezonder oud worden, met minder pillen en vervelende bijwerkingen. Sinds maart 2016 neemt David van Bodegom in de rubriek 'Ontpillen met dr. David' in het tijdschrift Zin elke maand een andere (verouderings)ziekte onder de loep. Hij geeft daarbij aan welke medicatie de dokter voorschrijft en wat je er zelf aan kunt doen. De begeleidende illustraties zijn van Sabine Wisman. •

Levensverwachting Olympische atleten

In augustus vonden in Rio de Janeiro de Olympische Spelen plaats. Hulde aan de medaillewinnaars, maar wat betekent een topprestatie voor de levensverwachting? En maakt het daarbij uit of je vroeg in je loopbaan piekt, of een laatbloeiër bent? Paul van de Vijver, David van Bodegom en Rudi Westendorp onderzochten het verband tussen sportprestaties en levensverwachting, en publiceerden erover in het wetenschappelijk tijdschrift

Aging. De conclusie dat laatbloeiërs zich mogen verheugen op een gemiddeld langere levensverwachting, kreeg internationaal veel media-aandacht met onder meer publicaties in de Britse *Sunday Times* (1 miljoen abonnees) en in Australische en Nieuw-Zeelandse dagbladen. Ook diverse Nederlandse en Deense nieuws- en sportmedia berichtten over het onderzoek. •

BETEKENISVOL

*Onze missie is het verbeteren van de kwaliteit van leven van oudere mensen door kansen te scheppen voor een vitaal en **betekenisvol** leven, hecht verbonden binnen de gemeenschap.*

We willen mensen kansen bieden om hun leven te leiden zoals zij dat graag willen en de persoon te zijn die zij willen zijn, ondanks toenemende kwetsbaarheid en afhankelijkheid. Zeker in de zorg is de focus op doelmatigheid en veiligheid ten koste gegaan van individuele keuze- en bewegingsvrijheid. Persoonlijke verlangens, ambities en leefplezier moeten centraal komen te staan, zeker bij kwetsbare ouderen voor wie we in medisch opzicht weinig kunnen betekenen. Leyden Academy zet zich op verschillende manieren in voor waardige en liefdevolle zorg voor oudere mensen, waarbij het accent altijd ligt op wat er voor de oudere zélf toe doet. •

Onderzoek toekomstplannen en dromen van oudere mensen

Met de stijgende levensverwachting en het toenemende aantal oudere mensen in Nederland, wordt de wijze waarop we ouder worden steeds relevanter, zowel voor het individu als de maatschappij. Naar het concept 'succesvol verouderen' wordt al decennia wetenschappelijk onderzoek verricht. Het concept staat ter discussie, want wat door wetenschappers als succesvol wordt beschouwd komt niet altijd overeen met wat ouderen zelf belangrijk vinden. Het onderzoek van Leyden Academy rondom 'succesvol verouderen' richt zich op het perspectief van de ouderen zelf.

Wanneer we ouderen vragen naar hun plannen en dromen voor de toekomst, dan zien we dat ze vooral actief (54,5%), betrokken (39,7%) en gezond (36,5%) willen blijven. Plannen en dromen zijn divers en persoonlijk: de ene persoon wil reizen, de andere is liever dichtbij huis actief met hobby's, uitjes, beweging en intellectuele uitdagingen. Daarbij zijn oudere mensen graag betrokken in de vorm van betaald en/of vrijwilligerswerk en willen ze hun leven delen met vrienden en familie. Gezond blijven, zowel op fysiek als mentaal gebied, vinden ouderen ook belangrijk. Over het onderzoek is gepubliceerd in wetenschappelijk tijdschrift *Gerontology*. •

'Ouderen willen actief, betrokken en gezond blijven'

Filmserie Krasse Kunst

Wat kan kunst betekenen voor het welbevinden van oudere mensen? Dit is nauwelijks in woorden te vatten, laat staan in cijfers te meten. Je kunt het beste gewoon kijken naar ouderen die dansen, zingen, schilderen en beeldhouwen. De vierdelige filmserie 'Krasse Kunst' die in 2016 is uitgebracht, laat zien wat voor moois kunstbeoefening door ouderen kan opleveren, en welke knelpunten er nog zijn. Naast vele creatieve ouderen komen onder andere Joris Slaets, Hedy d'Ancona

(oud-minister VWS), Frits de Lange (hoogleraar ethiek) en Erik Scherder (hoogleraar klinische neuropsychologie) aan het woord. Hun eensgezinde pleidooi klinkt als een klok: geef ouderen zoveel mogelijk kansen om met kunst aan de slag te gaan. Krasse Kunst is een initiatief van Stichting RCOAK en Fonds Sluyterman van Loo in het kader van het programma Lang Leve Kunst, gericht op het welzijn en welbevinden van ouderen. •

Onderzoek levenstevredenheid van oudere mensen

Bij de levenstevredenheid van ouderen staat hun mentale gezondheid voorop, zo blijkt uit het promotieonderzoek dat Thomas Puvill eind 2016 heeft afgerond. Externe omstandigheden blijken maar weinig effect te hebben op de levenstevredenheid van ouderen, ook als het gaat om hun fysieke gezondheid. Een mogelijke verklaring kan zijn dat ouderen zich heel goed kunnen aanpassen: zo accepteren ze tegenslagen en stellen ze met de jaren hun

verwachtingen bij. De bevindingen uit het onderzoek zijn afgelopen jaar gepubliceerd in wetenschappelijke tijdschriften *Gerontology* en *PLOS ONE*. Ook is een samenvatting van Thomas' proefschrift gestuurd aan beleidsmakers en heeft hij zijn onderzoek gepresenteerd aan de sectie Ouderengeneeskunde van het Leids Universitair Medisch Centrum (LUMC). In 2017 zal het proefschrift verschijnen en hoopt Thomas op het onderzoek te promoveren. •

Leidse Ouderengeneeskundedagen

Op 28 en 29 september vonden de eerste Leidse Ouderengeneeskundedagen plaats in de Stadsgehoorzaal te Leiden. Respectievelijk 258 en 337 artsen kregen een zeer gevarieerd en op de praktijk van de ouderengeneeskunde gericht programma voorgeschoteld. Bijzonder is de samenwerking tussen de internisten ouderengeneeskunde, klinisch gerieters, specialisten ouderengeneeskunde en huisartsen. Leyden Academy was medeorganisator van deze eerste Leidse Ouderengeneeskundedagen, die in het teken stonden van kennisdelen over kleine en grote kwalen, over praktijkvoorbeelden en over de grenzen van innovatie. Op basis van de prima evaluatie wordt dit initiatief in 2017 voortgezet, waarbij naast het ervaren welbevinden van ouderen en de ouderenzorg, bijvoorbeeld ook de fysieke en sociale omgeving een rol zal spelen. •

Rapport en cursus Wellbeing of Seniors

In het eerste kwartaal van 2016 is onderzoek gedaan naar de wensen en ambities van senioren in Frankrijk, Nederland, Polen en Portugal. De bevindingen zijn vastgelegd in het rapport 'Ambitions of 55+ Europeans in selected countries'. Mede op basis van dit rapport zijn twee internationale workshops georganiseerd en is de cursus 'Wellbeing of Seniors' opgezet binnen de context van EIT Health. Het betreft een 'blended' cursus: één dag klassikaal onderwijs gevolgd door online opdrachten en coaching. De cursus ging op 7 november van start in Leiden. Uit heel Europa kwamen 40 deelnemers bijeen om te leren over en aan de slag te gaan met de begrippen levenstevredenheid en het welzijn van ouderen. Na deze dag gingen de deelnemers in hun eigen organisaties op onderzoek uit: hoe kunnen wij welzijn en levenstevredenheid meer centraal stellen? Welke producten of diensten kunnen we ontwikkelen? Wat vinden ouderen hier zelf van? Het eindresultaat is een veelheid aan plannen: van een coachingtraject voor werknemers tot een online platform voor ouderen met cognitieve achteruitgang en hun naasten. Een van de deelnemers, die start-ups coacht in de gezondheidszorg, merkte in de evaluatie op: 'Door deze cursus zal ik ondernemers niet langer vragen wat hun toegevoegde waarde is, maar hoe ze bijdragen aan de levenskwaliteit van hun klanten, patiënten of cliënten en welke factoren van levenskwaliteit ze beogen te beïnvloeden die ertoe doen voor ouderen zelf.'

Kwaliteit verpleeghuiszorg

In het verhitte publieke en politieke debat over de kwaliteit van de Nederlandse verpleeghuiszorg is de complexe werkelijkheid regelmatig gereduceerd tot karikaturen en snedige onliners. Ook werd 'kwaliteit' vaak gelijkgesteld aan veiligheid; meetbaar met vragenlijsten en af te dwingen door normatieve richtlijnen en protocollen. Vanuit Leyden Academy hebben we getracht via de (vak)media inhoud en nuance te brengen in de discussies. Met als kern: bezie kwaliteit vanuit de ogen van ouderen zelf, en stel bij kwetsbare ouderen hun leefplezier en

positief welbevinden centraal. Dit vereist op de werkvloer tijd en ruimte om de persoon en zijn of haar verlangens echt te leren kennen en vervolgens mogelijkheden voor verpleegkundigen en verzorgenden om hieraan tegemoet te komen, met begrip voor de dilemma's die dit in de praktijk oplevert. Om de verpleeghuiszorg te verbeteren moeten we vooral goede vragen stellen in plaats van meer en strengere eisen, zo luidt de strekking van twee beschouwende artikelen van Joris Slaets eind 2016 in zorgmedia Skipr en Zorgvisie. •

Life and Vitality Assessment

De afgelopen jaren heeft Leyden Academy in samenwerking met ouderen gewerkt aan de ontwikkeling van de Life And Vitality Assessment (LAVA), een instrument waarmee het welbevinden van ouderen in kaart kan worden gebracht vanuit het perspectief van ouderen zelf.

De LAVA-tool is in 2016 beschikbaar gemaakt in zowel digitale als papieren vorm. Het 'invullen' van de tool geeft ouderen een moment van reflectie en het biedt hen inzicht in wat nu echt belangrijk voor hen is en hoe tevreden zij daarover zijn. Het eindresultaat van de oefening geeft ouderen zicht op de ambities en doelen waarin ze nog willen investeren, welke middelen ze hiervoor nodig hebben en waar ze eventueel hun verwachtingen moeten bijstellen. Een gesprek tussen professionals en ouderen aan de hand van de LAVA-tool brengt in kaart waar professionals kunnen helpen.

Het afgelopen jaar is de LAVA-tool binnen verschillende projecten getest en toegepast. Een hoogtepunt was het Kenniscafé 'Recepten voor geluk' van de Leidse Proeftuin Zorg & Welzijn, georganiseerd in samenwerking met de Proeftuin-partners en met ondersteuning van Stichting Radius. Ouderen gingen, onder begeleiding van tafelheren en -dames, aan de slag met de LAVA-tool. Deelnemers gaven aan het waardevol en leerzaam te vinden om over hun geluk na te denken en ervaringen en tips met elkaar uit te wisselen. •

*'Het is waardevol
en leerzaam om
over geluk na
te denken'*

VWS-traject Leefplezier in de langdurige zorg

Er was in 2016 veel te doen over de kwaliteit van de Nederlandse ouderenzorg. Namens Leyden Academy zette Joris Slaets zich onder meer op beleidsniveau in voor persoonsgerichte zorg. Hij legt de nadruk op leefplezier en positief welbevinden, in plaats van op knellende normen, regels en protocollen gericht op veiligheid en hygiëne. Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) heeft Leyden Academy eind 2016 een opdracht toegekend voor een

traject waarbij leefplezier in de langdurige zorg wordt ingebed en waarin kan worden geëxperimenteerd met verschillende methoden en werkwijzen voor professionals om zoveel mogelijk los van eigen vooronderstellingen en waarden cliëntgericht te werken. Hierbij wordt ook gekeken hoe deze meer verhalende kwaliteit zichtbaar kan worden gemaakt voor de betrokkenen en voor publieke verantwoording. Het traject heeft een looptijd van twee jaar en er worden tien zorginstellingen bij betrokken. •

Belang troostende aanraking in de zorg

'Ieder lichamelijk contact anders dan een hand geven gaat te ver,' aldus een inspecteur voor de volksgezondheid voor het medisch tuchtcollege in Groningen. Reden voor Joris Slaets en Marian Verkerk, hoogleraar zorgethiek aan de Rijksuniversiteit Groningen, om op 2 januari 2016 een opinieartikel naar Trouw te sturen. Want is een knuffel of hand op de schouder juist geen essentieel onderdeel van goede zorg? Zeker bij kwetsbare ouderen, die we niet meer beter kunnen maken en niet veel meer te bieden hebben dan troost, warmte en geborgenheid. Het artikel raakte een gevoelige snaar, met ingezonden brieven in Trouw en veel reacties op de website en op sociale media. Ook in de beroepsgroep wakkerde

het een discussie aan over de waarde van en grenzen aan fysiek contact, onder meer in het weekblad en op de website van Medisch Contact. De Inspectie voor de Gezondheidszorg kwam eind januari met de nuancering dat er geen sprake zou zijn van een 'knuffelverbod'. Het thema krijgt in 2017 een bijzonder vervolg in de vorm van HuidHonger, een filmische dansvoorstelling over aanraking, intimiteit en liefdevolle zorg, in combinatie met dansworkshops met de bewoners van vijf zorglocaties verspreid over Nederland. Deze danstournee wordt georganiseerd door stichting Care&Culture en mede mogelijk gemaakt vanuit de samenwerking tussen Leyden Academy en Vereniging Het Zonnehuis. •

Conferentie Een nieuwe generatie ouderen(zorg)

Naast alle transities in de ouderenzorg moeten we ons in Nederland voorbereiden op een nieuwe, zelfbewuste generatie oudere mensen. Tegelijkertijd ontwikkelt de technologie zich razendsnel en verwacht de overheid een steeds actievere rol van burgers. Hoe met deze ontwikkelingen om te gaan, is de centrale vraag tijdens de jaarlijkse conferentie 'Een nieuwe generatie ouderen(zorg)', een initiatief van Leyden Academy, Beter Oud, iBMG (Erasmus Universiteit), Stichting Educatie Zorg & Welzijn, U CREATE, Vilans en V&VN.

Op 30 november werd de conferentie in de Utrechtse Jaarbeurs bezocht door meer dan 1.000 zorgbestuurders, zorgprofessionals, beleidsambtenaren en betrokken burgers, met sprekers als Martin van Rijn (staatssecretaris Volksgezondheid, Welzijn en Sport) en Kim Putters (directeur Sociaal en Cultureel Planbureau). Leyden Academy was op verschillende manieren op de conferentie vertegenwoordigd. Zo leidde Danielle Swart een rondetafelgesprek over het project Levensles, dat ook zichtbaar was in de vorm van een foto-expositie en een 'pitch' op het hoofdpodium van tachtiger Jan Braakman en twintiger Sascha Swedersky. Marieke van der Waal en David van Bodegom verzorgden een drukbezochte inspiratiesessie over 'Burgerparticipatie' en Joris Slaets en Josanne Huijg over het onderwerp 'Zorg vanuit verhalen en verlangens'.

VERBONDEN

*Onze missie is het verbeteren van de kwaliteit van leven van oudere mensen door kansen te scheppen voor een vitaal en betekenisvol leven, hecht **verbonden** binnen de gemeenschap.*

De kansen die iemand heeft op een vitaal en betekenisvol leven worden in hoge mate bepaald door de samenleving en de sociale omgeving. We willen eraan bijdragen dat mensen tot op hoge leeftijd midden in de maatschappij staan en actief kunnen participeren, als zij dit willen. Dit biedt mogelijkheden voor zowel ouderen als voor de samenleving als geheel, want veel wijsheid, kennis en ervaring blijven nu onbenut. Doorslaggevend hierbij is de beeldvorming over ouderen en ouder worden; we willen deze onderzoeken en waar mogelijk positiever kleuren, vanuit het inzicht dat negatieve beelden over oudere mensen en veroudering worden bijgesteld na persoonlijk, gelijkwaardig contact tussen jong en oud. •

Verkenning beeldvorming rondom ouderen

In opdracht van de fondsen RCOAK en Sluyterman van Loo heeft Jolanda Lindenberg een verkenning gedaan van onderzoeken over de beeldvorming rondom ouderen. Deze verkenning resulteerde in een rapport over beeldvorming in negen verschillende landen en interventies om deze te beïnvloeden. Opvallend en bijna gelijk in de onderzochte landen zijn de terugkerende beelden van ouderen als enerzijds warm en wijs en anderzijds incompetent en fysiek

kwetsbaar. Helaas is er nog weinig onderzoek gedaan naar interventies, waarbij het vooral ontbreekt aan onderzoek naar de beelden die ouderen zélf hebben van ouderen en het ouder worden, en hoe deze kunnen worden beïnvloed. Het veranderen van de beelden rondom ouderen is een uitdaging. Het meest effectief lijkt het aangaan van persoonlijk, gelijkwaardig contact. •

NOS Journaal over betaalde mantelzorg

Het NOS 8 uur Journaal van donderdagavond 4 augustus opende met een reportage over 'betaalde mantelzorg'. Door bezuinigingen op de thuiszorg en familieleden die te ver weg wonen of te druk zijn, is er een nieuwe bedrijfstak ontstaan: bureaus leveren mensen die tegen betaling met ouderen naar het ziekenhuis gaan, een kaartje leggen of samen boodschappen doen. In de reportage stonden een oudere heer en

betaalde mantelzorgster centraal, met een reactie vanuit het Nationaal Ouderenfonds. Namens Leyden Academy kwam Joris Slaets aan het woord en brak hij een lans voor dit fenomeen: 'Iedereen heeft de fundamentele behoefte aan liefdevolle mantelzorg. Als degenen die dat op de eerste plaats zouden moeten leveren niet in de positie zijn om dit te doen, wat is er dan mis met iemand die dit tegen betaling vanuit het hart doet?' •

Onderzoek intergenerationale verhoudingen

In het kader van het onderzoek van Jolanda Lindenberg over intergenerationale verhoudingen zijn twee wetenschappelijke artikelen geschreven en gepresenteerd op internationale congressen van de European Association for Social Anthropology (EASA) en de American Anthropology Association (AAA). Gerelateerd aan dit laatste artikel is op 21 december een blog gepubliceerd over de conceptualisering van het (on)geluk van veroudering op het

Allegra Lab, een creatief online 'laboratorium' voor antropologie. De artikelen vormen de eerste bouwstenen voor een boek met als werktitel 'The Language of Ageing'.

Ouderenzorg hoger op de onderwijsagenda

Hoe zorgen we dat er in de medische curricula meer aandacht komt voor goede zorg voor ouderen? Dit was op 16 februari de inzet van een expertmeeting van universitaire kerndocenten en curriculumcoördinatoren op het gebied van ouderengeneeskunde van umc's uit Amsterdam, Groningen, Leiden, Maastricht, Rotterdam en Utrecht. Uit een eerdere inventarisatie van Leyden Academy bleek namelijk dat het onderwijs op het gebied van ouderengeneeskunde op de acht medische faculteiten in aanbod en kwaliteit sterk varieerde en voor verbetering vatbaar was. Daarop publiceerden we in opdracht van ZonMw een uitwerking van de basiscompetenties uit het raamplan voor de arts-opleiding toegespitst op de zorg voor de oudere patiënt. Dit rapport biedt de faculteiten een kader om ouderengeneeskunde goed en consistent in hun curricula te verwerken. Verschillende faculteiten gebruiken het rapport met basiscompetenties nu als leidraad bij de curriculumherziening. Leyden Academy nam het initiatief tot de expertmeeting, om ervaringen te delen en gezamenlijk ouderenzorg hoger op de onderwijsagenda te krijgen.

Levensles

Leyden Academy en Vereniging Het Zonnehuis hebben sinds 2012 een gezamenlijke focus op het verbeteren van de kwaliteit van het onderwijs in de ouderenzorg en willen de negatieve beeldvorming over (werken in de) ouderen(zorg) bijstellen. Hiertoe zijn in samenwerking met ROC's, hogescholen en universiteiten lokale inspiratie- en kennisdagen georganiseerd onder de noemer 'Levensles'. Deze opzet wordt als voorbeeldproject van het Nationaal Programma Ouderenzorg genoemd. In afgelopen jaren brachten regionale Levenslessen in Amersfoort, Assen, Den Haag, Heerlen, Leiden, Utrecht, Roosendaal en Zwolle 1.500 studenten op de been.

Ze gaven bijna 100 presentaties met onderwerpen variërend van meer tijd en aandacht voor de cliënt tot ideeën om eenzaamheid onder ouderen tegen te gaan. Ook is er een foto-expositie gemaakt die laat zien hoe jong en oud elkaar ontmoeten en hoe dit hun beeldvorming over ouderen(zorg) beïnvloedt. Deze expositie is op verschillende locaties getoond en gepresenteerd in een serie artikelen van Danielle Swart op weblog NED7.

Onze inzet in 2017 en verder is om Levensles op zoveel mogelijk ROC's als vast onderdeel op te laten nemen in het lesprogramma Zorg & Welzijn. Via de nieuwe website vindt uitwisseling plaats van inspirerende ideeën, activiteiten en lesprogramma's om dit te stimuleren. De deelnemende ROC's zijn MBO Utrecht, MBO Amersfoort, Kellebeek College, Deltion College en Noorderpoort College. Onder leiding van een projectleider komen deelnemers regelmatig bijeen om ervaringen te delen, mee te denken en goede ideeën uit te wisselen. •

www.iklevensles.nl

Het Vitale Stad Debat

In 2030 is een op de vijf inwoners van Leiden 65-plus. Hoe kan de stad optimaal worden ingericht voor jong én oud? Daarover discussieerden zo'n zeventig Leidenaren – gemeenteraadsleden, beleidsambtenaren, zorg- en welzijnsprofessionals en vooral ook oudere Leidse burgers – op 9 december tijdens een Lagerhuisdebat. Aan de hand van tien prikkelende stellingen maakten de aanwezigen kenbaar waar zij wel en juist geen prijs op stellen. Leidse senioren willen graag meer keuzemogelijkheden, want elke oudere persoon heeft andere wensen en behoeften, en daarnaast mag de digitale wereld toegankelijker worden gemaakt. De deelnemers aan het debat bleken wars van betutteling: kom vooral niet aan met preventieve huisbezoeken en allerlei geboden en verboden om gezonder te leven.

De bijeenkomst in de Nieuwe Energie betekende het slotakkoord van de Leidse Proeftuin Zorg & Welzijn, waarbinnen ook Leyden Academy zich de afgelopen drieënhalf jaar inzette om wetenschappelijke kennis over vitaal verouderen bij de Leidse burgers te brengen. In dat kader zijn eerder in 2016 ook twee Kenniscafé's voor ouderen georganiseerd, over cognitie ('Hou je kop erbij') en leefplezier ('Recepten voor geluk').

'Meer keuzemogelijkheden, want iedereen heeft andere wensen en behoeften'

Generaties huizen samen

Er ontstaan in Nederland nieuwe woonvormen waarbij jong en oud onder één dak wonen, zoals meergeneratiewoningen of studenten die op kamers gaan in een verzorgingshuis. Vanuit de toenemende belangstelling voor intergenerationeel wonen hebben Leyden Academy, Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg en Vereniging Het Zonnehuis de digitale publicatie 'Generaties huizen samen' uitgebracht, dat vijf van deze woonprojecten in de schijnwerpers

zet en aanbevelingen doet voor wie een vergelijkbaar initiatief wil opzetten.

De publicatie is op 14 september gepresenteerd tijdens het congres Expeditie Begonia in Amersfoort, waar Joris Slaets een plenaire presentatie gaf en Marieke van der Waal een workshop verzorgde. In een artikel op zorgblog Skipr plaatste Marieke van der Waal het samen wonen van jong en oud in historisch perspectief. •

Eenzaamheid onder ouderen

In 2016 was er veel aandacht voor eenzaamheid onder ouderen. Diverse landelijke en lokale campagnes en initiatieven zijn in het leven geroepen om vereenzaamde oude mensen op te sporen en uit hun isolement te helpen. Op 5 juli verscheen in NRC Handelsblad een artikel over eenzame ouderen op basis van een rondetafelgesprek met Joris Slaets, emeritus hoogleraar Jenny Gierveld en Verenso-voorzitter Nienke Nieuwenhuizen. De slotsom van dit gesprek: hoe goed bedoeld de initiatieven ook zijn, het blijkt

uit ervaring bijzonder lastig om mensen te helpen die intens eenzaam zijn. Veel beter is het om in te zetten op preventie en tijdig na te denken over je 'sociale konvooi'. Ook de wijze waarop we nieuwe wijken en woningen bouwen of naoorlogse wijken verbouwen kan positief bijdragen, door bijvoorbeeld in te zetten op ontmoetingen in plaats van op privacy. Het NRC-artikel leidde in de maanden erna tot diverse vervolpublicaties en interviews met Joris Slaets op de radio en in dag- en opiniebladen. •

ONDERWIJS

Sinds onze oprichting in 2008 is onderwijs een kernactiviteit van Leyden Academy, met een divers palet aan onderwijsproducten voor verschillende doelgroepen. In 2016 is dit palet verder verbreed en zijn nieuwe onderwijsvormen ontwikkeld. Zo is de eerste MOOC (massive online open course) live gegaan (zie p. 12) en is vanuit onze samenwerking binnen EIT Health een 'blended' cursus geïntroduceerd, met één klassikale lesdag gevolgd door online opdrachten en coaching (zie p. 24). Natuurlijk hebben we ook de vertrouwde opleidingen verzorgd, zoals de executive leergang Veroudering en Gezondheidszorg voor zorgbestuurders, de Young Excellence Class voor talentvolle studenten en we zwaaiden dit jaar de laatste lichter masterstudenten Vitality and Ageing uit. Dit masterprogramma wordt inmiddels als initiële opleiding door het LUMC aangeboden.

We verzorgden in het afgelopen jaar ook incidenteel onderwijs aan bijvoorbeeld een delegatie pre-health studenten van Union College in New York, een gezelschap artsen en bestuurders vanuit onder meer Stanford University, University of California en het stadsbestuur van San Francisco en studenten van Hogeschool Den Haag. Ten slotte zijn we gestart met de werving voor de nieuwe collegereeks 'Gezond en gelukkig oud worden', die in maart 2017 van start zal gaan: voor het eerst gaan we ook onderwijs aan ouderen zelf geven. •

Executive leergang Veroudering en Gezondheidszorg

Een groep van achttien managers en directeuren in de zorg volgde de executive leergang Veroudering en Gezondheidszorg, alweer de zevende editie van deze succesvolle opleiding. In vijf themablokken hebben de deelnemers inzichten opgedaan over diverse facetten van goede zorg voor ouderen, met onder meer aandacht voor geriatrie, gerontologie, de wijze waarop de zorg voor ouderen is georganiseerd en levenseindevraagstukken.

De studiereis leidde naar Stockholm, waar in mei diverse Zweedse zorg- en welzijnsorganisaties en kennisinstituten zijn bezocht.

Joris Slaets schreef mede naar aanleiding van dit bezoek een artikel voor Zorgvisie. In het najaar hebben de deelnemers werkbezoeken gebracht aan Topaz Revitel Leiden, verpleeghuizen in Katwijk en Voorburg en Isala Klinieken in Zwolle.

Ieder jaar komen de alumni van de executive leergang bijeen voor een inhoudelijke bijeenkomst. Deze groep groeit elk jaar verder met leden die sleutelposities bekleden in de Nederlandse (ouderen) zorgorganisaties. De alumnibijeenkomst op 26 september ging over kwetsbare ouderen in crisissituaties, met als sprekers ouderensychiater Renske de Reus, kaderhuisarts ouderengeneeskunde Esther de Jager en onderzoeker Antoinette Reerink. •

Master Vitality and Ageing

Het collegejaar 2015-2016 was het laatste jaar dat Leyden Academy de masteropleiding Vitality and Ageing verzorgde. In juni kregen elf studenten hun welverdiende bul uitgereikt, om vervolgens als pioniers het verschil te gaan maken in goede zorg voor oudere mensen in hun land van herkomst – variërend van Nederland tot Nigeria, India en Mexico – of elders in de wereld. De masteropleiding is in 2016 na zes jaar geheraccrediteerd als een door het ministerie van OCW gefinancierde opleiding en per 1 september toevertrouwd aan het LUMC. Tijdens de overdracht van de opleiding, overleed op 23 januari 2016 de beoogde opleidingsdirecteur Ton de Craen. Ton was al enkele jaren aan de opleiding verbonden als docent, coördinator klinische epidemiologie en voorzitter van de examencommissie. Zijn overlijden kwam als een schok en voelt nog steeds als een groot gemis en verlies voor Leyden Academy, het LUMC en de alumni van de opleiding.

Inmiddels is de functie van opleidingsdirecteur overgegaan van Marieke van der Waal naar Jacobijn Gussekloo, hoogleraar eerste lijnsgeneeskunde aan het LUMC. Ook Jacobijn is sinds de start van de master betrokken geweest bij de opleiding, als coördinator en docent. Onder haar bezielende leiding is de opleiding in september 2016 onder de LUMC-vlag van start gegaan, met een hernieuwde accreditatie voor zes jaar. De wetenschappelijke staf van Leyden Academy blijft betrokken, onder meer door advies te geven en enkele colleges te verzorgen. •

Minor Human Evolution

Samen met de faculteit Biologie en Archeologie van Universiteit Leiden en het LUMC participeert Leyden Academy in de minor Human Evolution. In deze minor leren studenten hoe kennis over onze evolutionaire geschiedenis kan helpen om beter te begrijpen waarom wij ziekten ontwikkelen bij het ouder worden en hoe we dit kunnen voorkomen. Zo zou de huidige obesitas-epidemie beter kunnen worden bestreden door onze leefomgeving meer in lijn te brengen met onze vroegere omgeving met een beperkt voedselaanbod en veel fysieke activiteit. Eenzelfde redenering geldt voor auto-immuunaandoeningen en allergieën, die in een heel ander licht bekeken kunnen worden vanuit de kennis over de oorspronkelijke omgeving waarin er veel sterfte was door infectieziekten en de aanpassingen in ons lichaam die daarvan het gevolg zijn. Tijdens de minor wordt met studenten van verschillende studierichtingen gezocht naar oplossingen voor deze uitdagingen voor ons zorgsysteem. •

Publieke lezingen

Met enige regelmaat organiseert Leyden Academy publieke lezingen op het gebied van vitaliteit en veroudering, verzorgd door toonaangevende wetenschappers en inspirerende professionals. Zo gaf Martin van Hees, hoogleraar Ethiek en Politieke Theorie, op 10 februari een lezing die stof tot nadenken gaf over het vraagstuk wie voor de gezondheidszorg verantwoordelijk is. Is het nemen van bijkomende risico's, zoals het geval is bij motorrijden of skiën, iemands eigen verantwoordelijkheid in het kader van zorg? Architect Marc de Rooij verzorgde op 19 oktober een interessante en drukbezochte lezing over zijn onderzoek 'Gelukkig Wonen', waarin hij zich heeft verdiept in de invloed van de woning op de mate waarin ouderen langer zelfstandig kunnen blijven wonen. Denk hierbij aan wooncomplexen die uitnodigen tot sociale interactie en zorginstellingen waarin bewoners worden verleid om in beweging te komen. •

'Is het nemen van bijkomende risico's, zoals het geval is bij motorrijden of skiën, iemands eigen verantwoordelijkheid in het kader van zorg?'

ORGANISATIE

Onze partners

**VERENIGING
AEGON**

VERENIGING AEGON

Vereniging Aegon behartigt als aandeelhouder de belangen van Aegon N.V. en de daaraan verbonden maatschappijen, verzekeren, medewerkers, aandeelhouders en overige relaties. Naast deze hoofddoelstelling ondersteunt Vereniging Aegon via Leyden Academy ook ontwikkelingen en vraagstukken rondom vitaal oud worden. Op 11 november 2008 stond Vereniging Aegon aan de wieg van Leyden Academy en zij is nog steeds onze belangrijkste partner bij het verbeteren van de kwaliteit van leven van oudere mensen.

Zonnehuis

VERENIGING HET ZONNEHUIS

Al 95 jaar zet Vereniging Het Zonnehuis zich als zelfstandige, ideële organisatie in voor de waardigheid van het leven van kwetsbare ouderen. Waarden als solidariteit, zingeving en gemeenschap vormen hierbij de inspiratiebron. Sinds 21 juni 2012 werken Vereniging Het Zonnehuis en Leyden Academy samen aan gezamenlijke speerpunten als het verbeteren van onderwijs voor (toekomstige) zorgprofessionals en het verbeteren van de beeldvorming van de ouderenzorg. Jaarlijks reikt de vereniging de Jo Visser Award, vernoemd naar haar grondlegster, uit aan een ambassadeur Waardige zorg.

Deze ambassadeur mag een geldprijs toekennen aan een project dat bijdraagt aan meer positieve beeldvorming van (kwetsbare) ouderen en de ontmoeting tussen jong en oud stimuleert. Tijdens het Zonnehuis dinerdebat op 15 november ontving Peter Hop, initiatiefnemer van het project Zwementie, de award uit handen van de ambassadeur uit 2015, schrijfster Marjan Berk (zie foto).

**Leidse
Proeftuin
Zorg &
Welzijn**

LEIDSE PROEFTUIN ZORG & WELZIJN

De Leidse Proeftuin Zorg & Welzijn is in 2013 op initiatief van de gemeente Leiden opgezet, met als doel om zorg en welzijn in Leiden te bevorderen. Kennisinstituten Hogeschool Leiden, TNO, Leiden Institute for Brain and Cognition en Leyden Academy zijn hieraan verbonden. Leyden Academy richt zich specifiek op vitaliteitscoaching. In dit kader wordt onder meer samengewerkt met welzijnsorganisaties in Leiden voor de inzet van een vitaliteitsmeetinstrument. Ook zijn er kenniscafés en een Vitale Stad Debat georganiseerd, om samen met oudere Leidenaren te bespreken wat ervoor nodig is om zo lang mogelijk de regie te houden en hoe de stad optimaal kan worden ingericht voor jong én oud. Het samenwerkingsverband is formeel eind 2016 afgerond. De betrokken kennisinstellingen hebben de intentie elkaar te blijven versterken in hun projecten en onderzoeken op het gebied van vitaliteit.

EIT HEALTH

Vanuit het European Institute of Innovation & Technology (EIT) worden pan-Europese innovatie en ondernemerschap gestimuleerd, onder andere op het gebied van gezondheid, energie en digitalisering. EIT Health is gericht op bevordering van ondernemerschap en innovatie op het gebied van gezond leven en vitaal ouder worden. Het consortium bestaat uit bedrijven, universiteiten en kenniscentra uit zes landen, met meer dan 50 partners en 90 geassocieerde partners, waaronder Leyden Academy.

INTERNATIONAL LONGEVITY CENTRE

International Longevity Centre Global Alliance (ILC GA) is een internationale federatie die zich sterk maakt voor een gezonde levensstijl en vitaal oud worden. De centra in de deelnemende landen, waaronder in Nederland (ILC Netherlands), werken zowel zelfstandig als gezamenlijk aan het doel om mensen tijdig te laten nadenken over actief en gezond verouderen, met een grotere keuzevrijheid en zelfredzaamheid. Waarbij de vitaliteit van oudere mensen wordt bevorderd terwijl kwetsbaarheid en afhankelijkheid zo lang mogelijk wordt uitgesteld. ILC Netherlands is bij Leyden Academy in huis gevestigd.

OVERIGE PARTNERS

Verder werkte Leyden Academy in 2016 samen met onder meer Fonds Sluyterman van Loo, gemeente Den Haag, gemeente Leiden, Leids Universitair Medisch Centrum, ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Sociaal Cultureel Planbureau, Stichting Hofje Codde en Van Beresteyn, Stichting Dioraphte, Stichting RCOAK, TU Delft, Universiteit Leiden en ZonMw. •

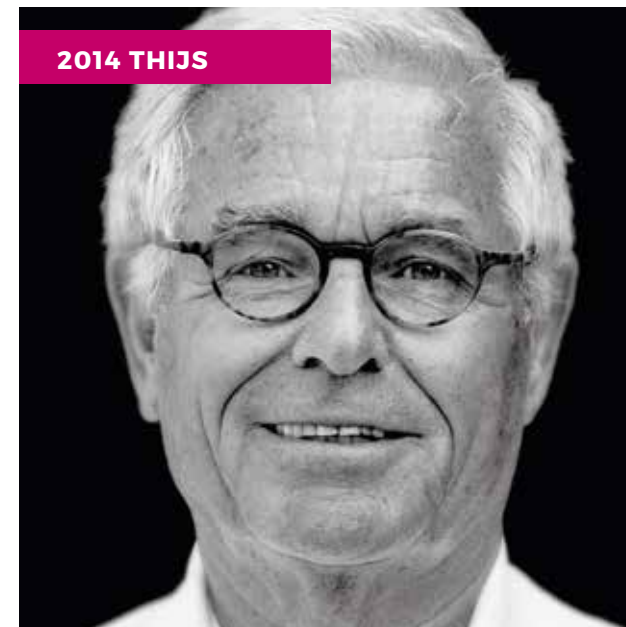
Onze portretten

Ieder jaar figureert een vitale oudere persoon als 'het gezicht van Leyden Academy'. In 2016 was dit de heer Stanley Mijnhijmer (85 jaar) uit Leiderdorp. U vindt zijn portret op de cover van dit jaarbericht en het sierde in het afgelopen jaar ook onze website, sociale media-kanalen en diverse communicatiemiddelen van ons instituut. Hier vindt u een overzicht van de portretten die Leyden Academy in de afgelopen jaren hebben vertegenwoordigd. •

2013 LENIE

2014 THIJS

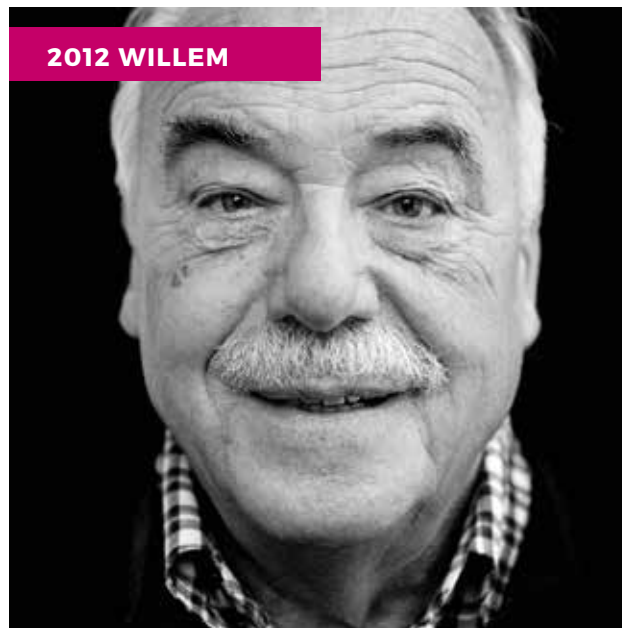

2011 AAFJE

58

2012 WILLEM

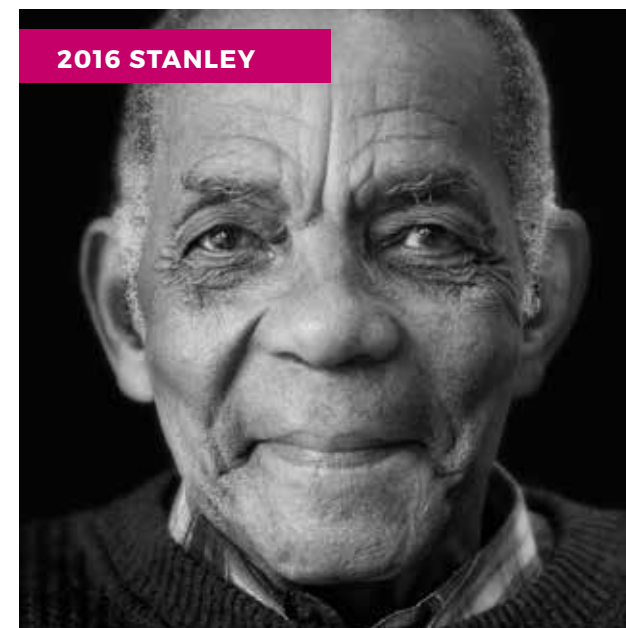

2015 JOKE

59

2016 STANLEY

NAWOORD

Leyden Academy on Vitality and Ageing vierde in het afgelopen jaar haar achtste verjaardag. Deze nog jonge organisatie laat in dit jaarbericht zien hoe zij haar koers uitzet, meewerkt aan oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken en bijdraagt aan het verbeteren van de kwaliteit van leven van ouderen.

In het afgelopen jaar is de door Leyden Academy ontwikkelde master Vitality and Ageing met succes overgedragen aan en ingebed in de reguliere opleidingen van het LUMC. Inbedding in het regulier bekostigde onderwijs biedt meer studenten de mogelijkheid om zich in dit belangrijke vakgebied te bekwamen en dat past bij de missie van het kennisinstituut.

Sinds de komst van Joris Slaets richt Leyden Academy zich meer dan voorheen op kwaliteitsvraagstukken in de ouderenzorg. Het gaat hierbij niet over nieuwe of bestaande afvinklijstjes die mogelijk inzicht geven in de kwaliteit, maar om een nieuw concept waarbij de waarden van cliënten meer centraal staan en liefdevolle en betekenisvolle zorg de uitgangspunten vormen. Het gedachtegoed van Leyden Academy op dit terrein is daarmee trendsetzend.

Komend jaar zet Leyden Academy zich daarnaast meer in op beeldvormingsvraagstukken. 'Ouderen' en 'oud worden' zijn in de hedendaagse maatschappij negatief geladen begrippen geworden.

Op dit terrein is er een grote lacune in (wetenschappelijk) onderzoek en de inzet op dit speerpunt past goed bij de pioniersrol die Leyden Academy vervult.

De Raad van Commissarissen wil de samenwerkingspartners, waaronder Vereniging Aegon, Vereniging Het Zonnehuis, het Leids Universitair Medisch Centrum, de gemeente Leiden en partners in de Leidse Proeftuin Zorg & Welzijn hartelijk danken voor de constructieve en prettige samenwerking. Tevens bedanken wij de directie en alle medewerkers voor hun inzet en toewijding het afgelopen jaar en wij wensen hen veel succes met het verder realiseren van de belangrijke missie in 2017. •

Dr. W.M. van den Goorbergh
Voorzitter Raad van Commissarissen

Mr. J.W.B. Westerburgen
Dr. W.M. van den Goorbergh
Prof. dr. M. de Visser
Ir. B.F. Dessing

COLOFON

DISCLAIMER

Dit jaarbericht is met grote zorgvuldigheid samengesteld.
Aan eventuele onjuistheden in en/of onvolledigheden van de hierin
verstrekte informatie kunnen geen rechten worden ontleend.

TEKST

Niels Bartels en Yvonne Schinkel-Koemans, communicatie,
Leyden Academy on Vitality and Ageing

FOTOGRAFIE/ILLUSTRATIES

Henk Aschman
GetOud
Marc de Haan
Frank Hoyinck
Veronique Huijbregts
Tijs Koelemeijer
Stichting Educatie Zorg & Welzijn
Sabine Wisman

VORMGEVING

Engelen & de Vrind, Leiden

Leyden Academy on Vitality and Ageing
Poortgebouw Zuid
Rijnsburgerweg 10
2333 AA LEIDEN

T (071) 524 0960

info@leydenacademy.nl
www.leydenacademy.nl